

* * *I daci*, Electa, Milano, 1997, 369 p.

Apărut sub îngrijirea lui Grigore Arbore Popescu, catalogul expoziției „*I daci*”, prezentată în 1997 la Florența și Triest, impresionează de la prima vedere prin dimensiunile sale și prin ținuta sa artistică. Dimensiunile sunt evident date de amploarea expoziției (854 piese), dar și de cele 25 texte menite a-l introduce pe vizitator, respectiv pe cititor, în istoria și civilizația geto-dacilor. Ținuta artistică excepțională se datorează în primul rând lui George Dumitriu, realizatorul fotografiilor. În fapt, acest catalog este o adevărată „lucrare de autor”, care-l consacră pe Dumitriu, recunoscut fotograf de monumente, și ca pe un excelent fotograf de piese arheologice¹. Desigur, calitatea artistică deosebită se datorează și unei rafinate puneri în pagină, precum și calității ireproșabile a imprimării, pentru care meritele revin editorului milanez. Dacă am rămâne la aceste prime impresii generale, catalogul, ca și expoziția în sine, ar putea fi considerate drept un mare și incontestabil succes². O privire mai atentă ne obligă însă la o serie de observații critice și de foarte necesare corecturi.

Catalogul propriu-zis (p. 137–361), ai cărui autori rămân anonimi, cuprinde inventarul general și ilustrația color a aproape tuturor

exponatelor. Pentru fiecare piesă se dă denumirea (tipul), materialul, dimensiunile, locul de descoperire, muzeul de unde provine și numărul de inventar. Acolo unde este vorba de tezaure (Rădeni, Sacoșu Mare, Hinova, Herăstrău, Lupu), depozite (Ghidici, Vințu de Jos) sau inventare funerare (Agighiol, Peretu, Popești etc.), rar și în cazul unor piese deosebit de importante (coiful de la Poiana-Coțofenești), s-au adăugat mici texte cu informații și comentarii privind contextul de descoperire, datarea, semnificația particulară, precum și o trimitere bibliografică. Astfel de mici texte introduc și secțiunile expoziției în care materialul a fost grupat după apartenența etnică (grecesc, scitic, ilir, celtic, bastarn), după criteriul funcțional (plastică, monede) sau după cel geografic, al zonei de descoperire (pentru epoca clasică separat Muntenia, Transilvania și Moldova).

Normal, aceste secțiuni, respectiv înșiruirea exponatelor caută să respecte ordinea cronologică, într-un spațiu de timp care se întinde între sec. XIII a.Chr. și sec. II–III p.Chr. Normală este ponderea importantă a descoperirilor din perioada secolelor IV–III a.Chr. și

¹ V. catalogul *Goldhelm, Schwert und Silberschätze. Reichtümer aus 6000 Jahren rumänischer Vergangenheit*. Frankfurt a. M., 1994, unde Dumitriu este autorul fotografiilor de exterior (monumente, peisaje). Pentru catalogul *I goti*, Milano, 1993, artistul a realizat pentru prima oară fotografii de piese arheologice, care însă nu produc o impresie deosebită, probabil și datorită condițiilor grafice modeste.

² Este de neînțeles motivul pentru care responsabilii expoziției, R. Florescu și Gr. Arbore Popescu, afirmă apăsător un dublu neadevăr, și anume că nici în Italia, nici în altă țară europeană, până la această dată nu ar fi fost

organizată vreo expoziție dedicată civilizației geto-dacilor (p. 19). Să ne reamintim aici doar de expozițiile de la Bruxelles, din aprilie–iunie 1979 (cf. *La civilisation classique des Daco-Gètes*, Bruxelles, 1979) și chiar de la Roma, din decembrie 1979 – ianuarie 1980 (cf. *I daci. Mostra della civiltà daco-getica in epoca classica*, Roma, 1979), de pe urma cărora ne-au rămas cataloage accesibile în orice bibliotecă de specialitate. Din păcate eroarea (simplă eroare?) este încă amplificată în cuvântul primarului Florenței (p. 7), de unde cititorul află că mărturiile acestei civilizații ar fi acum pentru prima dată expuse în străinătate.

îndeosebi a materialelor geto-dace clasice din sec. II a.Chr. – I p.Chr., care reprezintă aproape jumătate din totalul exponatelor³. Injustificabil este în schimb faptul că, dintr-o expoziție în care au fost totuși selecționate 68 piese din Bronzul târziu și până în Hallsatt-ul mijlociu, așadar din perioada anterioară primelor atestări istorice despre geți, lipsește cu desăvârșire cultura geto-dacă din epoca romană (sec. II–III p.Chr.), bine documentată astăzi atât în spațiul provincial, cât și în afara acestuia. Această absență reprezintă o nedorită amputare a realității istorico-arheologice. Ea îl păgubește pe vizitatorul sau cititorul neavizat, care ar fi avut ocazia să se convingă că ideea continuității geto-dacilor în epoca romană nu este un slogan propagandistic, ci un fapt incontestabil. Pentru specialist, o asemenea opțiune a Comitetului Științific al expoziției (I. Glodariu, R. Florescu, G. Trohani și A. Vulpe din partea română, G. Gullini, Gr. Arbore Popescu și S. Rinaldi Tufi din partea italiană) rămâne o adevărată enigmă, știut fiind că mai toate muzeele participante la expoziție, în primul rând cele din București, Cluj, Craiova, Bacău și Roman, dețin importante colecții de descoperiri geto-dace din epoca romană.

Sub aspectul cronologiei, mai este de semnalat faptul că pentru unele piese importante, precum „carul” de la Bujoru, statuia-

³ În catalog se preferă o altă delimitare a acestor perioade și anume: sec. IV–II a.Chr. (p. 180 și 206), respectiv sec. I a.Chr.–II p.Chr. (p. 228). Împotriva se poate arăta că nici unul dintre mormintele și tezaurele princiare de la cat. nr. 120–202) nu poate fi datat în sec. II a.Chr., așa cum nici necropola de la Canlia (cat. nr. 214–229) sau cetatea de la Coțofenii din Dos (cat. nr. 203–206) nu depășesc sec. III a.Chr. În schimb, este clar că unele *davae* geto-dace clasice, precum Popești (cat. nr. 431–453), încep în chip sigur în sec. II a.Chr. Având în vedere data cuceririi romane (106) este impropiu a mai data cultura geto-dacă clasică în sec. II p.Chr.

⁴ R. Vulpe, *Materiale* 1, 1953, p. 409 urm. și fig. 336–338. Tot de la Poienești, din săpăturile întreprinse de mine începând din

menhir de la Sibioara sau diadema de la Bunești nu se indică datarea, în timp ce alte piese sunt datate greșit. Astfel, au fost încadrate în epoca Burebista – Decebal două vase celtice timpurii de la Blandiana (cat. nr. 492–493) și o strachină din sec. IV–III a.Chr. de la Răcătau (cat. nr. 644). Greșită este și încadrarea vasului „etajat” de la Teleac (cat. nr. 54) între „obiectele aparținând culturii Basarabi”.

Din păcate, lista erorilor și confuziilor de tot felul, pe care le întâlnim în partea de catalog, este mult mai mare. Dintre cele mai „nevinovate” semnalez:

– vasele bastarne cat. nr. 118–119 nu provin de la Borosești, ci din necropola de la Poienești⁴;

– marele vas de fier cat. nr. 433 nu provine din dava de la Popești, ci de pe terasa VIII de la Grădiștea Muncelului⁵;

– piesele de lut cat. nr. 444–445 și 470 nu servesc la lustruitul, ci la modelarea ceramicii de mână⁶;

– coiful de la Popești (cat. nr. 450) a fost fantezist restaurat și nu ar mai trebui expus până la găsirea unei soluții. Cert este că ornamentul cu spirale era îndreptat spre fața coifului și nu spre placa de protecție a cefei, cum este în prezent⁷;

– abuzivă este și restaurarea fragmentului de pythos de la Ocnița (cat. nr. 454), având în vedere că cioburile cu cuvintele BACIAE și

1979, provine situla de bronz cat. nr. 116, publicată aici fără a mi se fi cerut asentimentul.

⁵ Cf. SCIV 4, 1953, 1–2, p. 169 și fig. 20. Curios, acest vas a rămas până acum inedit, fiind menționat și de I. Glodariu și E. Iaroslavschi (*Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 120), dar fără ilustrație.

⁶ Cf. M. Babeș, SCIVA 31, 1980, 1, p. 23–31. În tot mai multe muzee și publicații aceste piese apar sub denumirea propusă de mine, aceea de „calapoade”, dar, cum se vede, mai există partizani ai ideii că ele ar fi slujit la lustruitul ceramicii (v. de ex. V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca thracologica X, București, 1995, p. 139 și pl. 38).

⁷ Compară cu reconstituirea în desen dată de A. Vulpe, *Thraco-Dacia* 1, 1976, p. 201 și fig. 17, care este mult mai apropiată de adevăr.

ΘΙΑΜΑΡΚΟC nu se potrivesc, în timp ce ultimul se lipește de ciobul cu ΕΠΟΙΕΙ. Din cauza lacunei dintre primele două, lectura „regele Thiamarkos” nu este nicidecum obligatorie⁸. În legenda figurii din catalog (p. 237), inscripția a ajuns a fi transcrisă „BASILEUS GIAMAPKOS” (sic!);

– obiectele de bronz cat. nr. 513–514, de la Piatra Craivii, nu sunt atașe de toarte de vase, ci piese celtice pentru petrecerea hățurilor de car (*Zügelringe*)⁹;

– barele și lanțurile cat. nr. 623–632, pentru care se dă ca loc de descoperire Călinești, jud. Bacău, aparțin unui mare depozit de obiecte celtice de fier intrat deja de mult în literatura de specialitate ca **depozitul de la Negri**¹⁰;

– contrar indicației de la p. 321, din „mormântul de la Brad” (de fapt din zona rugului din tumulul 3) fac parte numai piesele cat. nr. 708, 710–727¹¹, nu însă și verigile, fibulele și brățările cat. nr. 709 și 728–736;

În legătură cu mormintele princiare getice nu mai este vorba de simple greșeli, ci de informații false, fanteziste. „Tezaurul de la Craiova” (p. 180 urm.), descoperit înainte de 1917 și nu de 1971, este pus în legătură cu o necropolă tumulară din sec. IV a.Chr., care ar fi fost parțial explorată pe teritoriul municipiului (?). Despre mormântul de la Agighiol (p. 185) ni se spune că, având în vedere numele înscris

pe o fială, ar fi mormântul unui principe traco-get pe nume **Cotys** sau **Cotyos**¹². Complet „inedită” este informația după care tezaurul de la Băiceni ar fi fost descoperit prin săpături într-un tumul de incinerare (p. 193). În sfârșit, deși la p. 109 este reprodus un plan corect al tumulului de la Peretu, la p. 197 se inventează un dromos și două camere funerare, care ar fi conținut resturile defunctului, inventarul, mai mulți cai și carul (!!)¹³.

În aceeași ordine de idei ar mai fi de reproșat felul necritic în care sub eticheta „Plastica geto-dacică” (p. 332 urm.) au fost înregistrate opere de artă provenind din ateliere situate mai mult ca sigur în afara Daciei, în mediul grecesc (cat. nr. 765, Popești) sau în cel celtic/gallo-roman (cat. nr. 766 și 769, măștile de la Piatra Roșie și Ocnița).

În sfârșit, pentru a încheia cu catalogul propriu-zis, cred că cititorii vor resimți insuficiența trimiterilor bibliografice directe, care nu poate fi suplinită de bibliografia anexată la sfârșitul volumului (p. 366–368). În principiu, cred că pentru fiecare piesă edită ar fi fost necesară o trimitere la prima sau la cea mai bună publicație anterioară. De altfel, nici puținele trimiteri existente nu sunt cele mai potrivite. Ele se referă în general la lucrări de sinteză sau de popularizare, adesea depășite de timp (de ex. H. Daicoviciu, *Dacii*, București,

⁸ După părerea mea, din inscripție lipsește numele basileului, în timp ce Thiamarkos este olarul ce a făcut vasul. Traducerea ar fi: (vasul este al) regelui (...), Thiamarkos l-a făcut”; cf. Babeș, SCIVA 33, 1982, 2, p. 256.

⁹ Cf. G. Behm-Blanke, *AusgrFunde* 16, 1971, 5, p. 247–255; v. și A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î.Chr. – sec. I d.Chr.)*, Bibliotheca thracologica XV, București, 1996, p. 157 și fig. 97/2–3.

¹⁰ Cf. I. Antonescu, *Carpica* 1, 1968, p. 189–197; Babeș, *ArchRozhledy* 22. 1970, p. 608; S. Teodor, *Studia antiqua et archaeologica* 1, 1983, p. 94–102. Descoperirea apare, de altfel sub numele **Negri** chiar în publicația recenzată la p. 113 și pe hărțile de la p. 60 și 64.

¹¹ V. Ursachi, *op.cit.*, p. 256–257 și fig. 356.

¹² *Cotyos* este numele *Coty's* în genitiv. Inscriptia de pe vasul de la Agighiol (KOTYOC

ΕΓ ΒΕΟ = „(vasul este) al lui Cotys din Beos” este cunoscută și pe alte vase din mormântul princiar (nr. 2) de la Vrața și din tezaurile de la Borovo și Rogozen. Ea indică doar că vasele au aparținut inițial lui Cotys din Beos. Prin schimbul de daruri ele au ajuns desigur în posesia altor persoane, astfel că nu sunt relevante pentru identificarea celor înmormântați la Agighiol sau la Vrața. Cf. P. Alexandrescu, SCIVA 38, 1987, 3, p. 241 urm.: Babeș, SCIVA 44, 1993, 2, p. 130, n. 26.

¹³ Pentru datele reale ale acestei descoperiri vezi Em. Moscalu, 70. BerRGK 1989, p. 129–190, lucrare cuprinsă în bibliografia generală a catalogului. Ea a fost evident ignorată de cel ce a scris textul de la p. 197, unde se face referire doar la albumul R. Florescu–I. Miclea, *Strămoșii românilor (geto-dacii)*, 1980.

1965). Deși catalogul se adresează publicului italian și internațional, se preferă autorii români celor străini (astfel pentru „tezaurul de la Craiova” nu se citează H. Schmidt și K. Malkina, ci D. Berciu) și, consecvent, se preferă citarea lucrărilor apărute în limba română celor în limbi străine (de ex. Berciu, *Arta traco-gețică* și nu Berciu, *Contribution...*). Acesta este desigur un punct slab pentru o expoziție și o publicație având drept scop principal relansarea interesului străinătății pentru problematica geto-dacă.

★

Să ne întoarcem la textele din partea de început a volumului recenzat (p. 11–135), menite să ofere vizitatorului/cititorului cadrul istoric și cultural în care trebuie plasate și înțelese exponatele. Distingem aici, mai întâi, textele de caracter general, sintetic, dedicate unor perioade, populații, arii geografice și domenii culturale diferite. O a doua categorie o reprezintă prezentările foarte concentrate ale unor situri (Teleac, Popești, Răcățau, cetățile din Munții Orăștiei), respectiv ale unor meșteșuguri (olărie, lucrul metalelor) bine reprezentate în expoziție. În al treilea rând sunt de amintit textele semnate de S. Rinaldi Tufi și de A. La Regina, care, fără a avea o relație consistentă cu exponatele, își justifică eventual publicarea prin aceea că ajută la întregirea tabloului istoric și cultural¹⁴.

Sub titlul „Statul și civilizația dacilor” (p. 11–19), R. Florescu și Gr. Arbore Popescu,

în calitate de organizatori, ne propun o introducere în tematica generală a expoziției. Găsim aici un detaliat și necesar istoric al cercetărilor dedicate geto-dacilor și rolului lor în etnogeneza românească. Găsim tot aici, cu oarecare surprindere, o seamă de idei inedite, temerare (organizarea politică a geto-dacilor încă din sec.VI a.Chr. sub forma „cetății-stat”, ideea de „domeniu regal” la Burebista, noțiunea de „societate bastarno-dacică”), pentru care temeiurile documentare lipsesc și pentru care un catalog de expoziție nu este, totuși, cel mai potrivit loc de lansare. Găsim, din păcate, și numeroase greșeli, adevărate gafe. ce trădează o cunoaștere superficială și o tratare amatoristică a surselor antice. Aflăm astfel, cu uimire, că Herodot știa despre *comati* și *tarabostes*, că bastarnii chemați de Filip V în 182 a.Chr. ar fi ajuns la Delphi, că regele dac ce s-a luptat cu bastarnii se numea **Rolles** sau că, în sfârșit, în inscripția pentru Acornion, Burebista ar fi fost numit „cel mai mare rege al geților”¹⁵. R. Florescu este și autorul unui scurt capitol de geografie istorică a Daciei (p. 20–21), unde ne frapează doar definirea repetată a costobocilor ca neam germanic (!?) și, mai ales, harta „principalelor formațiuni politice geto-dace între sec. IV și II a.Chr.”. Dominat de un veritabil „horror vacui”, cel ce a conceput această hartă (p. 21) a umplut teritoriul României și regiunile limitrofe cu o duzină de astfel de „formațiuni” fictive, cu localizări și întinderi arbitrare și, evident, mai toate anonime¹⁶. Sub impresia de

¹⁴ Primul tratează despre cultul Cavalerilor danubieni (p. 90–91), reprezentat printr-o singură piesă, oarecum în afara cadrului cronologic al expoziției. Cel de-al doilea analizează pe larg relațiile dintre războaiele dacice, programul politic și activitatea edilitară a împăratului Traian la Roma și Ostia. Textul, cel mai întins din întregul volum (p. 117–135), putea fi rezumat, mai ales că este vorba de reeditarea unui articol apărut în 1988.

¹⁵ În textul italian: „*il piu grande re dei geti*” (p. 14). Simptomatic pentru slaba coordonare a volumului este faptul că acest citat mai apare și la p. 49, citat de Glodariu („*il primo ed il piu grande re dei re della Tracia*”), la

p. 56, citat de Al. Suceveanu („*il primo e il piu grande re dei re di Tracia*”) și la p. 364, la Cronologie („*il primo e il piu forte dei re che hanno dominato in tutti i tempi la Tracia*”), de fiecare dată în altă formă.

¹⁶ Nominalizate sunt doar „regatele” lui Dromchaites, Oroles, Zalmodegikos și Rhexomaxos (scris Remaxos). Ultimii doi sunt plasați în sudul Moldovei, deși în contribuția sa, la p. 55, Suceveanu îl consideră pe Zalmodegikos rege get sud-dunărean. Împotriva evidenței că până spre mijlocul sec. II a.Chr. Transilvania, Sătmarul, Crișana și Banatul s-au aflat sub dominație celtică, și aici au fost amplasate astfel de „formațiuni politice geto-dace”.

déjà vu, bănuiesc că avem aici de-a face cu o hartă preluată din moștenirea muzeelor istorice ale „epocii de aur”. Etalarea ei, acum, într-o carte destinată străinătății este, cel puțin, mărturia unei regretabile lipse de spirit critic.

Expunerea care urmărește firul evoluției istorice începe cu Hallstatt-ul mijlociu, respectiv cultura Basarabi (p. 23–25), considerată de A. Vulpe drept prima cultură ce ar putea fi definită ca geto-dacă. Dacă este așa, ne putem din nou întreba de ce expoziția *I daci* începe cu descoperiri ale Bronzului târziu și Hallstatt-ului timpuriu, care rămân necomentate. Vulpe este și autorul unei solide analize despre „Hallstatt-ul târziu și începutul celei de-a doua epoci a fierului” (p. 27–39). Ideile sale de bază sunt în esență acelea expuse cu un sfert de veac în urmă în *MemAntiq* 2, 1970, și adoptate de atunci de mulți specialiști români și străini. Chiar dacă se manifestă în continuare reticent în privința scitismului unor descoperiri din Hallstatt-ul târziu românesc, în special al grupului Ciurbrud, autorul examinează cu atenție argumentele *pro* și *contra* și este mai prudent în încheierile sale. În ultimă instanță, el consideră că o problemă arheologică atât de complexă va genera și pe viitor dezbateri și ipoteze noi, pentru care porțile trebuie lăsate deschise.

Titlul contribuției semnate de I. Glodariu („Scurtă istorie a Daciei preromane”, p. 43–50) este oarecum înșelător, deoarece ea tratează în principal asupra perioadei oppidane (clasice) și, în acest cadru, cu prioritate asupra fenomenelor culturale, folosind în egală măsură descoperirile arheologice și izvoarele literare. Perioada anterioară (sec. IV–III a.Chr.) nu se bucură de o atenție egală, probabil și pentru faptul că ea nu s-a aflat până acum în câmpul de cercetare al autorului. Astfel s-ar explica și unele greșeli strecurate în acest text: calificarea cetăților de la Stâncești și Cotnari drept „fortificații celtice” și menționarea descoperirilor de piese de argint de la Poroina și „Porțile de Fier” printre „marile

morminte princiare” (p. 44). Istoria politică, de la expediția lui Darius la înfrângerea lui Decebal¹⁷, este tratată doar în secundar, pe scurt. Ar fi fost poate de dorit, ca ea să constituie subiectul unei contribuții aparte, realizate mai bine de un istoric decât de un arheolog.

Că uneori este posibilă totuși o soluție de compromis se vede cel mai bine în paginile despre „Coloniile grecești din Dobrogea” (p. 53–57), unde formația filologico-istorică a lui Al. Suceveanu se împletește armonios cu considerabila sa experiență de arheolog. Cercetări îndelungate îi permit autorului să formuleze sau să reitereze unele puncte de vedere personale, peste care nu se poate trece cu ușurință (*foedus*-ul callatian, organizarea regatului lui Burebista și relațiile acestuia cu cetățile pontice, etapele anexării romane a Dobrogei). Foarte la zi, textul ne anunță și recenta, extrem de importanta descoperire a unei inscripții atestând prezența unui strateg al lui Mithridate VI Eupator la Histria (p. 56). La un autor de o asemenea calitate afirmația că Ataias și Moskon ar fi purtat apelativul de „rege al istrienilor” (p. 54) nu poate fi o ipoteză de luat în seamă și nici o simplă scăpare; sunt de aceea înclinat să o pun pe seama traducerii incorecte.

În lipsă de specialiști (?), coordonatorul volumului, Arbore Popescu, care nu este nici arheolog, nici istoric al antichității, scrie câteva pagini despre „Celtii în Transilvania antică” (p. 59–61). Autorul a asimilat destul de corect contribuțiile lui Vlad Zirra, evident fără a putea aduce ceva în plus. Ideea că celtii din nord-vestul Daciei ar fi bătut monede de tip Filip II „împreună cu dacii” (p. 61) nu se potrivește desigur cu părerile lui Zirra și nici cu realitatea, corect înțeleasă, a poziției dominante a celtilor în spațiul dat. Harta care însoțește acest text (p. 60) abundă însă în greșeli. Cu cercul plin, care trebuia de reprezentat „descoperiri izolate”, au fost marcate de fapt necropolele celtice din Transilvania (lipsește însă tocmai necropola de la Ciumești). Cu cercul gol, care trebuia se

¹⁷ Glodariu adoptă identitatea Diurpaneus–Decebal (propusă de N. Gostar, *SCIVA* 35, 1984, 1, p. 49 urm.), cel de-al doilea nume fiind un supranume sau nume de război al

marei rege (p. 50). Din lipsă de coordonare, în tabloul cronologic de la p. 365 se vorbește, pe linia tradițională, de regele Duras–Diurpaneus, care îi cedează tronul lui Decebal.

marcheze „descoperirile din așezări”, sunt marcate alte câteva descoperiri funerare (Tărian, Mediaș, Cristuru Secuiesc), precum și unele descoperiri fortuite care ar putea avea același caracter (Aiud, Silivaș); lipsește în schimb importanta așezare de la Morești. Cu același semn au fost marcate descoperirile celtice din Oltenia (în majoritate desigur morminte, ulterioare celor din Transilvania), dar și descoperirile de caracter Latène din Moldova (în majoritate piese izolate în context geto-dac sau bastarn), parțial și cele din Muntenia și Dobrogea. Rezultatul este un tablou în egală măsură fals și confuz, pentru care autorul textului poartă cel puțin o parte din răspundere.

Sub titlul „Civilizația geto-dacă la est de Carpați în a doua jumătate a mileniului I a.Chr.” (p. 63–68), contribuția Silviei Teodor se limitează în cea mai mare parte la perioada timpurie, la cetățile de pământ și așezările deschise din sec. VI–III a.Chr. Pentru perioada clasică autoarea ne oferă de fapt doar o listă de cetăți și dave, însoțită de câteva considerații generale, iar despre cultura Poienești–Lukașevka nu aflăm practic mai nimic¹⁸. Faptul că, în sec. II–I a.Chr., această cultură a ocupat masiv jumătatea nordică a spațiului dintre Carpați și Nistru rezultă însă cu suficientă claritate din harta de la p. 64, în ciuda gravelor ei imper-

fecțiuni¹⁹. Dacă pe aceeași hartă ar fi fost marcate și siturile băstinașe contemporane, gruparea lor în sud și absența în general a manifestărilor culturii geto-dace clasice în nordul spațiului carpato-nistriean, fapte ignorate în text, ar fi pus în evidență o incontestabilă realitate istorică.

O bună parte din expunerea lui R. Florescu despre „Arta dacilor” (p. 79–91) este după părerea mea în afara subiectului și dublează, de altfel, comentariile făcute de ceilalți autori. Este vorba de tratarea pe larg a așezărilor, fortificațiilor, amenajărilor funerare și sanctualelor, încadrate în sfera excesiv de larg concepută a „arhitecturii”, respectiv a artei. Accentul cade, totuși, cum era de așteptat, pe manifestările artei plastice și mai ales ale orfevreriei. Pe linia mai vechilor sale preocupări privind arta geto-dacilor, Florescu folosește această ocazie pentru a repeta ipoteze personale, cum ar fi identificarea lui Dionysos și a Ariadnei într-o serie de reprezentări din turetica traco-gețică (cnemidele de la Agighiol și Vrața, capul de la Peretu²⁰, rhytonul de la Poroina). Din nou se poate pune întrebarea dacă este acceptabil ca într-o lucrare de popularizare, cum este catalogul de față, să fie expuse ipoteze personale, ce nu au fost încă validate printr-o adevărată dezbateră științifică. Răspunsul meu este mai curând unul

¹⁸ Autoarea pune părăsirea unor cetăți din jumătatea de nord a Moldovei (Moșna, Arsura) pe seama bastarnilor, care ar fi „grupe mici de migratori, purtători ai tipului ceramic zis *Przeworsk*” (p. 65). Înrudirea ceramicii bastarne din spațiul est-carpatic cu ceramica *Przeworsk*, la care se face referire și la p. 178, este în realitate limitată la asemănarea câtorva tipuri particulare, în timp ce deosebirile sunt mult mai numeroase și evidente (cf. M. Babeș, *Die Poienești–Lukaševka–Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn, 1993, p. 59–66 și 159). De aceea nu poate fi vorba decât de o înrudire generală între culturile unor neamuri germanice diferite, irelevantă pentru originea bastarnilor. „Patria” lor primitivă nu trebuie deci căutată în aria culturii *Przeworsk*,

ci în aceea a culturii Jastorf, dintre Oder și Elba, unde se întâlnesc cele mai numeroase analogii ale culturii Poienești–Lukașevka.

¹⁹ Din motive greu de imaginat, pe această hartă, localitățile Bălăceana, Șerbănești, Căzănești, Victoria și Dănești au ajuns din Moldova la sud de Carpați, iar Lozna și Ibănești în Transilvania. Rezultă de aici o falsă răspândire a culturii Poienești–Lukașevka în aceste regiuni, generatoare de confuzii. Mai este de observat că toate descoperirile au fost marcate cu un cerc, semnificând „așezări” (*insediamenti*), deși printre ele sunt și necropole (Poienești și Buhăiești), descoperiri de depozite (Negri, Lozna) și de piese izolate (Țibucani, Corni).

²⁰ În catalog, la nr. 178 (p. 197), această piesă este definită ca „vas cu figură umană”, în textul lui Florescu (p. 87) ea apare, pe neașteptate și fără nici o argumentare, ca garnitură a oștii carului („*testa di timone del carro*”?!?).

negativ. Inacceptabilă mi se pare, pe de altă parte, și ușurința cu care în acest text lucruri incerte sunt prezentate ca fapte indiscutabile (mormintele cu cameră de piatră de la Odessos și Callatis declarate getice, descoperirea coifului de la Poiana-Coțofenești, chipurile într-un tumul, caracterul funerar al „tezaurului de la Craiova” și al descoperirii de la Poroina, datarea tuturor tezaurilor dacice de argint în prima jumătate a sec. I a.Chr.). În sfârșit, nu pot fi trecute cu vederea nici alte greșeli, desigur minore, care la un minim control științific al manuscrisului puteau fi îndepărtate (de ex., la p. 89, afirmația că tezaurul de la Lupu s-ar compune exclusiv din falere sau înscrierea tezaurului de la Vedea printre tezaurile cu fibule prosopomorfe).

„Circulația monetară în spațiul geto-dacic” este prezentată sistematic și documentat de Carmen Maria Petolescu (p. 99–103). Caracterul instructiv al acestei expuneri este sporit prin recursul frecvent la mărturia izvoarelor literare și epigrafice. Sunt aduse astfel în discuție evenimente și împrejurări istorice care explică, pe înțelesul cititorului neinițiat în numismatică, circulația monedelor străine, precum și a emisiunilor locale în Dacia preromană. Autoarea pledează documentat pentru apartenența celtică a celor mai multe emisiuni din secolele IV–II a.Chr., în primul rând a celor din spațiul intra-carpatic. Totodată ea se crede îndreptățită să atribuie aceeași origine monedelor basileului Moskon, care ar fi fost „un șef celt al unei uniuni tribale ce controla zona Arrubium–Noviodunum–Aliobrix” (p. 102). Trebuie însă adusă aici obiecția că în zona respectivă nu a apărut nici un document arheologic care să indice o prezență celtică și care să confirme că aceste toponime cu rezonanță celtică a fi anterioare epocii romane. Ar fi fost de dorit, de asemenea, un mai accentuat spirit critic față de unele „mituri” ale numismaticii românești. Se mai poate vorbi oare, astăzi, de patru centre de emiterie a monedelor geto-dace târzii care ar corespunde uniunilor tribale unificate de Burebista (p. 102)? Prezența frecventă a

monedelor Vârteju în Moldova (de ex. la Răcățiu și Brad) și în nord-estul Munteniei (tezaurul de la Cărlomănești), așadar în aria Inotești, și invers, numărul mare de monede de tip Inotești–Răcoasa la Popești, în aria Vârteju, arată că, cel puțin pentru aceste emisiuni, ipoteza lui C. Preda nu funcționează. Tot un *topos*, de care ar trebui luată distanță, este teoria „monetăriei geto-dace de tip roman” (p. 103). Născută într-o vreme când caracterul *centralizat și independent* al „statului lui Burebista” trebuia fundamentat cu orice preț și tinzând să explice prin emisiuni autohtone masive numărul excepțional de mare al denarilor găsiți în Dacia, această teorie are încă nevoie de o argumentare serioasă, cu mijloacele numismaticii. Descoperirea recentă de stanțe pentru denari la Grădiștea Muncelului, surprinzător ignorată de autoare, arată oricum că imitarea (falsificarea?) monedei romane nu s-a limitat la epoca lui Burebista²¹. Și, având în vedere criza de argint pe care o indică ultimele monede băștinașe de tip macedonean (cu un procent ridicat de cupru), se pune problema originii marii cantități de metal prețios – de unde, în ce formă? – de care ar fi trebuit să dispună presupusele „monetării geto-dace de tip republican roman”. Ipoteza exploatarea masive, prin metode minere, a zăcămintelor aurifere și argentifere din Dacia preromană, sub un sever control („monopol”) regal – ipoteză la care aderă în acest volum și alți autori (Florescu și Arbore Popescu, p. 15; Glodariu, p. 45; Trohani, p. 74) – rămâne și ea în continuare un *topos*.

Despre „Religia geto-dacilor” scriu în acest volum: N. Conovici și V. Sirbu (p. 105–115). Este un text consistent, documentat și sistematic, care se citește cu interes, deși este nevoit să reia „excursurile” făcute în acest domeniu de autorii celorlalte contribuții. El ne transmite, cu ajutorul știrilor literare, dar mai ales al datelor arheologice, o imagine coerentă despre complexitatea și dinamica fenomenului religios geto-dac. Deosebit de importantă este marcarea acelor modificări în manifestările religioase de

²¹ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, Adriana Rusu, *EphemNap* 2, 1992, p. 57–68. Printre piesele descoperite, folosite probabil încă în perioada

războaielor dacice, se află o stanță pentru denari ai lui Tiberius.

bază ale geto-dacilor (dispariția necropolelor, proliferarea sacrificiilor umane, apariția unor tipuri noi de sanctuare), care caracterizează perioada clasică și care trebuie puse pe seama „unei profunde reforme morale și religioase” legate de numele marelui preot Deceneu (p. 110)²². Autorii ar fi trebuit totuși să opteze pentru una sau alta dintre cele două explicații posibile ale „descoperirilor macabre” din această perioadă. Dacă, pe bună dreptate, considerăm că cele 35 situri cu resturile incomplete, adesea fără ordine anatomică, a circa 200 indivizi constituie „contexte non-funerare” legate de sacrificii umane (p. 114–115), atunci nu vedem ce descoperiri ar mai putea documenta o ipotetică expunere/ abandonare/ descompunere a cadavrelor ca practică funerară reglementată, despre care se vorbește cu câteva pagini mai înainte (p. 112)²³. Un dubiu serios persistă și în privința criteriilor de definire a „gropilor de cult” (p. 111–112), despre care s-a scris foarte mult, excesiv de mult, dar foarte puțin precis.

²² Despre „reforma lui Deceneu” în lumina izvoarelor literare, v. mai întâi V. Lica, Istros 1, 1980, p. 177 urm., iar sub aspect arheologic Babeș, Dacia, N.S. 23, 1979, p. 10–11; idem, SCIVA 39, 1988, 1, în special p. 20–22.

²³ Recunoaștem aici dilema care îl frământă pe V. Sîrbu (în catalog semnat Sârbu), de la primul său articol în materie (Istros 4, 1986, p. 89–126, cu variantă prescurtată în Dacia, N.S. 30, 1986, p. 91–108) și până la recenta sa carte (*Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, Galați, 1993). În concluziile acestei cărți „privind practicile funerare” (p. 39–40), alături de înhumare și incinerare, se vorbește despre „practica expunerii/părăsirii cadavrelor”, cât și despre „practicarea sacrificiilor”. După opinia mea, prima „practică” rămâne o simplă speculație, în timp ce sacrificiile umane constituie o realitate arheologică, confirmată de sursele literare (Iordanes, *Getica*, 41). Ele nu aparțin domeniului funerar reglementat, atâta timp cât „descoperirile macabre” apar, cum o spune chiar Sîrbu, „în contexte nefunerare” și deci nu sunt altceva decât locuri de depozitare mai mult sau mai puțin întâmplătoare a resturilor unor jertfe

Până la publicarea unui număr considerabil de complexe bine observate și înregistrate, cu întregul lor „inventar”, discuția nu va progresa și o reținere în utilizarea acestui concept ar fi de recomandat. De recomandat ar fi, în general, mai multă moderație în formularea de explicații „cultice” pentru complexe prin natura lor esențialmente profane. Înainte de a fi „gropi de cult”, gropile dintr-o așezare au fost gropi de scos lutul, gropi de provizii, gropi de gunoi și, de ce nu, latrine.

Am amintit mai sus de cele câteva texte de prezentare a unor situri mai importante, evident dintre cele prezente cu piese în expoziție. Din păcate, informația cuprinsă în ele este extrem de săracă, lipsind chiar și trimiterele la exponatele respective. Improvizarea merge până la folosirea unui text al regretatului Hadrian Daicoviciu și a unui plan învechit al cetății și zonei sacre de la Grădiștea Muncelului (p. 93), ignorând toate importanțele descoperiri făcute acolo în ultimele două decenii²⁴. Să ne mai mire

umane (Babeș, SCIVA 39, 1988, 1, p. 15–16). În legătură cu lucrările lui V. Sîrbu este de semnalat un sistem foarte personal de citare, care tinde să ignore contribuțiile altora, folosite totuși de autor. Este cazul tabloului cronologic Anexa 1, de la p. 236 a cărții mai sus citate, preluat din Babeș, *op.cit.*, p. 19, fig. 4, cu minime modificări, fără nici o mențiune privind sursa.

²⁴ Nici din text, nici din planul minuscul anexat nu rezultă traseul diferit al zidurilor de incintă dacic și roman, dezvelirea unui impozant turn pe terasa XI, descoperirea atelierului monetar etc. Nu s-a făcut nici convenita corectare a numărului de stâlpi de lemn din cercul mijlociu al sanctuarului mare circular (84 și nu 64, cum credea Daicoviciu). Pentru noile descoperiri în general, v. I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru și Fl. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei pre-romane*, Deva, 1996, p. 83–140, în special p. 109 urm. și fig. 11–13, 16 și 24 (reeditare fidelă după Glodariu, Iaroslavschi, Rusu, *Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei*, București, 1988, unde ilustrația este mai bine imprimată și greșelile de tipar mult mai puțin numeroase).

că textul lui Daicoviciu vorbește în titlu de **Sarmizegetusa basileion**, iar cel al lui G. Florea (așezarea civilă, la p. 97) de **Sarmizegetusa Regia**? Surprize ne face și G. Trohani (p. 51), care crede că în sectorul B al davei de la Popești are de-a face cu o „continuitate de viață” între secolele VI și I a.Chr.(?) și afirmă că în sectorul A au existat „două palate-sanctuare construite în două epoci diferite”²⁵.

Același autor, în textul dedicat meșteșugului olăritului (p. 72–73) propune o dată excesiv de ridicată (sec. VII a. Chr.!) pentru primele vase lucrate la roată din spațiul geto-dac. Acolo era și locul de a vorbi despre singurele ustensile cunoscute de noi folosite de geto-daci în lucrul ceramicii și de a stabili dacă piesele care apar în catalog ca „lustruitoare” au avut într-adevăr această utilizare (v. supra p. 178 și n.6). Într-un text separat despre prelucrarea metalelor prețioase (p. 74–76), Trohani reia practic materia tratată de Florescu la p. 85 urm., dar cu unele informații diferite. La Florescu este vorba de cca 100 tezaure de argint dacice, la Trohani de cca 120 tezaure și de un total de 300 localități cu obiecte de argint din sec. I a.Chr.–I p.Chr.; toate aceste cifre sunt mult exagerate²⁶. Pentru Florescu, tezaurele respective provin din prima jumătate a sec.I a.Chr., în timp ce Trohani vorbește de cinci grupe cronologice succesive între sfârșitul sec. II a.Chr. și sfârșitul sec. I p.Chr. Trohani este evident mai aproape de adevăr, dar el ne rămâne dator cu expunerea sistematică a demersului care l-a adus la acest

rezultat²⁷. Pentru a încheia enumerarea contribuțiilor, trebuie menționat și micul text al lui E. Iaroslavschi despre metalurgie (p. 71), care dublează cele spuse de Glodariu pe aceeași temă la p. 44, fără a oferi multe informații concrete în plus.

★

Examenul de mai sus a evidențiat calitatea foarte diferită a contribuțiilor care compun catalogul *I daci*. Din păcate, slăbiciunile și greșelile unora tind să anuleze meritele altora și să genereze, în cele din urmă, o impresie generală nefavorabilă. O cauză principală rezidă, după părerea mea, în slaba coordonare și în inexistența controlului științific, ambele fiind condiții absolut necesare la întocmirca unei astfel de lucrări, cu cel puțin 15 autori. Deficitul de coordonare a condus inevitabil la supărătoare suprapuneri, deci, la repetiții și contradicții între diferitele texte. În lipsa unei linii directoare, nici un autor nu a făcut trimiteri directe la catalog atunci când discuta sau menționa piesa respectivă, aflată în expoziție. La fel, nici un text nu face referire la vreuna din hărțile volumului sau la spusele celorlalți autori. Câteva texte au trimiteri bibliografice, cele mai multe nu.

Un control științific competent ar fi descoperit greșelile semnalate aici sau poate chiar mai multe și le-ar fi îndepărtat la timp. O prelucrare redacțională și o corectură tipografică, executate de veritabili profesioniști, ar fi împiedicat ca greșelile de manuscris, de traducere și, mai ales, de tipar (de preferință la nume de persoane,

²⁵ În fapt este vorba de două sanctuare suprapuse sau de două faze ale unui sanctuar cu absidă și de urmele unui singur „palat”, aflat la vest de primul complex. Simpla învecinare a acestor construcții nu justifică conceptul de „palat-sanctuar”. Vezi R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 31–34 și fig. C, reprodușă ca atare în catalog, deși săpăturile din ultimii zece ani au adus anumite modificări în acest sector; cf. și D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984, p. 177–184.

²⁶ Acest lucru rezultă din cea mai recentă inventariere, efectuată de D. Spănu, *Tezaurele dacice de piese de port și de podoabă de argint*,

lucrare de diplomă în manuscris la Facultatea de Istorie a Universității București, 1996, p. 149–183. Printr-o analiză critică, Spănu a redus numărul tezaurelor certe la 60. Alte 22 descoperiri ar putea fi luate în considerare doar cu maximă rețineră, fiind vorba de piese izolate, apărute în condiții necunoscute.

²⁷ Ca termen de comparație, v. cronologia lui K. Horedt, *Dacia*, N.S. 17, 1973, p. 132, tab. 1 și p. 151, cu trei faze/ grupe. Trohani pare totuși să se întemeieze în cea mai mare măsură pe cronologia sumar expusă de Vl. V. Zirra și D. Spănu, *SCIVA* 43, 1992, 4, p. 403–408, cu tabelul de inseriere fig. 1 de la p. 410; această lucrare nu apare însă, din păcate, în lista bibliografică a catalogului.

toponime și cifre) să abunde atât de supărător, contribuind la compromiterea acestei cărți. O redacție serioasă nu ar fi admis în nici un caz ca toate toponimele și numele românești de persoane să fie tipărite fără semne diacritice. Este inutil să insist asupra gravității acestei deficiențe, care pentru cititorul străin nu este atât de evidentă și, de aceea, este mai periculoasă. În sfârșit, o revizie severă din punctul de vedere al conținutului și al localizării punctelor ar fi trebuit să aducă și hărțile la un nivel acceptabil²⁸.

Catalogul *I daci* ilustrează un paradox al arheologiei românești în perioada actuală. Se vedește că, în condițiile „tranzitiei”, libertatea cercetării și a exprimării opiniilor, cooperarea

cu lumea științifică internațională nestânjenită de obstacole birocratice, posibilitățile sporite de finanțare și dotare cu mijloace moderne nu asigură automat calitatea. Condiția esențială a acesteia rămâne profesionalismul. Succesul de public al expoziției de la Florența și Triest, care ne bucură pe toți, nu trebuie să ducă la ignorarea gravelor deficiențe manifestate în „scenariul” expoziției și mai ales în redactarea catalogului²⁹. Nu trebuie ratată ocazia ca, generalizând, să reflectăm critic, cu responsabilitate, asupra stării actuale și a perspectivelor arheologiei românești.

Mircea Babeș

²⁸ Am semnalat deja defectele a trei dintre cele cinci hărți colorate ale României („formațiunile politice geto-dace”, descoperirile celtice și cele bastarne). Alte două hărți, una la p. 16 și alta la p. 49, se referă la principalele așezări ale uneia și aceleiași perioade: sec. I a.Chr. Deosebirea constă doar în aceea că pe una din hărți, siturile sunt mai puține și s-au folosit semne diferite pentru așezările fortificate. Faptul că pe harta de la p. 16 au fost trecute și situri mai vechi, din sec. IV–III a.Chr. (Bunești–Averești, Plopeni, Albești, Morunglav, Cernele), un cimitir bastarn (Poieniști), un sit preroman

presupus, dar nedovedit, la Sarmizegetusa de Hațeg (Ulpia Traiana) și mai multe localități romane din Dobrogea (Axiopolis, Capidava, Noviodunum) ne spune multe despre acribia celui ce a conceput-o.

²⁹ Că acest pericol există, o dovedește entuziasmul de circumstanță afișat în Magazin istoric 7 (364), 1997, p. 8, de Cristian Popișteanu. Într-un text cu caracter mai mult de reportaj monden, autorul nu ezită să afirme pașal că „studiile din catalog sunt un exemplu de literatură istorică europeană”. În lumina celor spuse mai sus, cred că orice alt comentariu este de prisos.